

S holokaustem za zády, s budoucností před sebou

(*Tvar* XXIX, 2018, č. 17, s. 18; *Párek*, 2018, č. 8, s. 12–15)

Vzhledem k předmětu knihy je hned v úvodu na místě zmínit jednu věc – problematika holokaustu je jedním z nejvíce reflektovaných témat nejenom odbornou, ale také širokou veřejností, neboť nejde o pouhopouhé „téma“, ale naopak lze holokaust označit za jakousi moderní antropologickou konstantu, existenciální výzvu (a zároveň jakousi existenciální díru či kolektivní trauma), ke které přistupujeme s podobným respektem, jako například k četbě a promýšlení Bible. Myslím, že je to příhodná analogie, neboť nás holokaust nutí (stejně jako např. Bible) hledat kořeny a limity lidského emancipačního projektu zvaného humanismus a promýšlet ty nejhlubší aspekty fenoménu lidství. Existuje také mnoho pohledů, jakými k holokaustu přistupovat – obecných i specializovaných. Mezi ty specializované patří samozřejmě pohled literární vědy na problematiku holokaustu v literatuře. Český čtenář měl v posledních letech hned několik možností se s tímto výzkumem setkat, a to zejména zásluhou profesora Jiřího Holého z Filozofické fakulty Karlovy univerzity, který se dlouhodobě zabývá právě kulturologickými aspekty židovství v české kultuře a její literatuře a je nutné zmínit především monumentální kolektivní monografii *Cizí i blízcí: Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století*, která vznikla pod jeho edičním vedením a která mnohostranně mapuje židovskou kulturní tradici v českých zemích ve 20. století. Důkladnější čtenář, který měl zájem o konkrétnější téma spojení dětské literatury a holokaustu, pak mohl nalézt např. v internetovém archivu vysokoškolských kvalifikačních prací Theses bakalářské a diplomové práce věnované této problematice. Podobně koncipovaná a na primární a sekundární zdroje rozsáhlá publikace, jaké se budeme dále věnovat, ještě vydána nebyla.

Monografie profesorky Svatavy Urbanové *S holokaustem za zády* nese podtitul *Téma holokaustu v české a překladové literatuře pro děti a mládež po roce 1989* čili pro případného čtenáře podtitul signalizuje, že jde o práci shrnující jedno velké téma literatury české i zahraniční provenience. Pro poučeného čtenáře je pak jméno autorky monografie signálem, že je takto závažné téma zaštitěno jednou z největších polistopadových autorit na poli odborného výzkumu literatury pro děti a mládež. Ještě než se dostaneme k metodologii knihy, tedy k tomu, jakým způsobem je zvolen a veden výběr, interpretace a interpretační optika ke zkoumanému materiálu, velice prostě a rychle zmíníme samotnou, pro odborného i laického čtenáře přehlednou strukturovanost monografie. Ta je vcelku tradičně rozložena do triády na úvodní, víceméně teoretizující a problematiku promýšlející část, výkladovou část vybraných knih a konečně na závěrečnou část, v níž autorka syntetizuje, shrnuje a promýšlí jednotlivé poznatky z bádání a četby této specifické literatury (nejen) pro děti a mládež. Problematická nebo matoucí může být pro laického čtenáře (neboť tuto monografii pro svou kvalitu a výkladovou šíři považuji za aspirující oslovit také širší veřejnost, která se o toto hluboké téma obecně živě zajímá) poměrně důležitá úvodní kapitola nazvaná „Vymezení problémového a materiálového pole“, která čtenáře do problematiky sice uvádí, ale následně se místy bohužel myšlenkově rozměšňuje a zbytečně rozpíná, například ve výkladu vizuálního provedení obrázkové knihy *Kouř* i v dalších náznacích interpretací k dalším knihám a obrazovým narativům. Podle mého názoru by úvodu – mimo ony cenné části věnované problematizujícím aspektům tématu holokaustu, o kterých se zmíním níže – slušel spíše strukturovanější a koncentrovanější pohled na výběr a popis materiálu, který jsem našel vlastně až na straně 254. Výkladová část je pak zcela neproblematická a postupně se autorka věnuje holokaustu na základě jeho možných proměn napříč nejrůznějšími formami, které v literatuře tvořené dětmi a dospívajícími zachycují tuto traumatickou historickou zkušenost – a to v rámci fikce i nonfikce čili se věnuje stejně pečlivě jak memoárové literatuře

(deníkům, vzpomínkám, autobiografiím či korespondenci), literatuře faktu populárně-naučné i publicistické, tak konečně také beletristické tvorbě. Pozornost je věnována jak zdrojům literárním, tak i literárně-vizuálním (komiks či kresby dětí z Terezína). V tomto ohledu můžeme jako čtenáři uchopit tuto část monografie nejen jako rozsáhlý korpus ke zkoumání problematice, ale také jako možnost seznámení se s rozsáhle vydávanou literaturou tohoto typu a jejím obsahem (a historickým a personálním pozadím), neboť jsou děje jednotlivých knih vždy stručně (někdy ovšem zbytečně rozsáhle) popsány a následně vykládány s patřičnou snahou o jejich případné kontextové tematické i formální příbuzenství. Jednoduše řečeno – tato monografie může sloužit případnému zájemci o tuto literaturu jako iniciační moment k výběru a četbě jednotlivých knih a dle mého názoru může dobře sloužit odborné veřejnosti (především studentům bohemistiky a středoškolským učitelům jakožto mediátorům, tzn. lidem odborně uzpůsobeným k přiblížení této problematice tvorby studentům), tak veřejnosti laické, která zde nalezne hodnotné informační zdroje a patřičné historické souvislosti.

Tato monografie ovšem není pouze řekněme výkladovým výčtem nashromážděného korpusu, nejenom literárněvědně uchopuje danou literaturu, ale především metodologicky promýšlí jak sociologické aspekty této literatury (zejména nakladatelské a ediční), tak se nebojí i interdisciplinárních přesahů, které jsou pro danou problematiku (ne)samozřejmé. Jde mi především o dva či tři okruhy témat, které prostupují napříč monografiemi a kterým se můžeme kriticky věnovat. Mimo informační a zdrojovou funkci poskytuje monografie samozřejmě hlubší vhled, v němž provokuje k promýšlení určitých problematických okruhů, které se k holokaustu (v literatuře) vztahují. Jde o problematiku masové kultury, formální nevyhraněnosti této literatury tvořené dětmi a o časové uchopení tématu holokaustu. Asi nejprovokativnější částí oné monografie jsou poměrně časté narážky na masovou kulturu. Ostatně monografie je uvozena následujícím citátem: „Největším nebezpečím tzv. literatury o holokaustu nejsou ti, kteří jej negují, ani profesionální antisemité, ale masová kultura...“ Čtenáře může tato citace takřka pohoršit, neboť je zde masová kultura postavena jako činitel horší než aktivní antisemité a tato narážka může být chápána jako cynický elitářský postoj vysoké kultury s patřičně vážným tématem vůči kultuře nízké (masové). Pokud jsem dobře pochopil, jak je to zde myšleno (a v rámci mé zkušenosti s četbou Theodora Adorna, na jehož koncept schématu masové kultury Urbanová odkazuje), tkví nebezpečí uchopení tématu holokaustu masovou kulturou v tom, že je tato „kultura“ schopna takto závažnou problematiku postupně nenápadně znevýznamnit, rozostřit hrany této historické události. Jde o to, že každý rozumný člověk kdykoli zásadně zpochybní relevantnost antisemitských útoků, zatímco málokdo zpochybní produkty masové kultury. Nejenom Adorno, ale zejména Walter Benjamin upozorňovali na to, že masová kultura je vždy schopna do sebe zapracovat jakékoli, byť seberadikálnější gesto, které v rámci svého komerčního (tedy neproblematizujícího) potenciálu následně neutralizuje – jako příklad si uveďme třeba trika s Che Guevarou, která postupně zbavila tuto postavu radikalitu a stal se z ní líbivý a bezpříznakový motiv na části oblečení, který hlavně tzv. „prodává“. Urbanová to na konci knihy demonstruje především na dvou knihách, které transformují onu existenciální tíseň na senzaci a plytký romantismus. Myslím si ovšem, že „nosič“ masové kultury nicméně není schopen toto takřka nedotknutelné téma znevýznamnit a funguje jako pozitivní popularizační nástroj, ačkoli si člověk musí být vždy kriticky vědom nebezpečí znevýznamnění – zde je na místě právě dnes obnovované dědictví kulturní kritiky (Adorna, Bejnamina či Marcuse, u nás především Teiga) a její schopnost toto odhalit a kritizovat.

Druhým inspirujícím momentem, který se implicitně prolíná celou monografiemi, je výsostná heterogenita této literatury – to znamená, že tato literatura pracuje s nejrůznějšími

dostupnými formami, je to mnohdy literatura stylově nevyhraněná, jak se ostatně uvádí v monografii samotné – je to literatura montáže, hybridnosti a kaleidoskopičnosti. Této mnohdy velice barvitě formální struktury tyto knihy nabývají proto, že jsou výborným (a zároveň vlastně nejhrůznějším) příkladem převodu bytí do literatury – využívají totiž všech možností, které jim dovolují popsat mnohovýznamový a mnohvrstevnatý život. Urbanová cituje Hannah Arendtovou, jednu z největších autorit zabývajících se problematikou holokaustu: „Každé trápení lze snést, jen když je vložíme do vyprávění, anebo je vylíčíme příběhem.“ Ostatně můžeme vzpomenout právě jeden z nejvýraznějších poznatků Hannah Arendtové, který učinila ve své knize *Eichmann v Jeruzalémě*, v níž se zabývala procesem s Rudolfem Eichmannem a snažila se zachytit a obecně převést typické rysy této osobnosti na problematiku neosobní a zároveň neuvěřitelně aktivní iniciativy, která udržovala z kanceláří holokaust v chodu – na základě Eichmannovy osobnosti došla ke konceptu tzv. banality zla. Zlo není nic metafyzického, ale vychází právě z banality, která nás všudypřítomně ohrožuje – nacističtí úředníci, kteří se starali o chod hrůzné mašinérie holokaustu, nebyli žádnými zrůdami. Většinou to byli takřka slušní lidé, měli své rodiny a děti, nicméně jejich nezájem o věc, která se kolem nich děje, pomohla vyvolat snad největší hrůzy v dějinách lidstva. A právě ona autorská snaha o co nejrozsáhlejší využití formálních možností ve vykreslení každodenního života ve světě holokaustu dopomáhá vyhnout se oné bezbarvé a bezpříznakové banalitě vedoucí ke zlu a zároveň jej demaskuje. Ostatně též můžeme připomenout v rámci této existenciální problematiky jednoho z nejvýraznějších existencialistických filozofů – Karla Jaspersa a jeho tzv. mezní situace. V monografii mnohokrát zmiňovaná životnost této literatury a předčasná vyspělost dětí souvisí právě s tím, že těmto dětem bylo bohužel dáno být svědkem této hrůzné tragédie a prožily v těchto podmínkách tzv. mezní situace – situace, se kterými se v průběhu života setkáváme a které nás nutí pochybovat, které svou radikálností mění naši perspektivu, náhled na realitu (smrt, ztráta rodiče, partnera atd.). Proto nemůžeme, jak sama Urbanová uvádí, zkoumat tuto literaturu pouze prizmatem literární vědy a jejími pomocnými disciplínami, jakou je například naratologie, ale musíme uchopit celý mnohvrstevnatý systém, který tato literatura přináší a poučit se z něj.

Poučit se z něj, to je ono poslední téma, které zákonitě z této literatury vyplývá – Urbanová se několikrát v průběhu knihy zmiňuje právě o možnostech recepce v rámci dnešního pohledu, což mi připomnělo pregnantně formulovanou pasáž filozofa Karla Kosíka, jenž se sice v následující citaci vyjadřoval k událostem Pražského jara, ale která je použitelná univerzálně: „Když se lidé zamýšlejí na jakoukoli skutečnou událostí [...], nevracejí se zpátky ani neutíkají do minulosti, ale začínají chápat svoji současnost. Je základním rysem událostí, že nikdy neklesne na uzavřenou záležitost, ale každé generaci otevírá své utajené možnosti a každá doba v ní nachází podněty k řešení svých problémů.“ (Poslední eseje, s. 68). Jestliže se Urbanová v tomto směru náznakově v monografii obrací k horizontu historického čtení a odkazuje na kostnickou recepční školu, pak Kosík tyto teorie v jedné větě shrnuje jak recepční optikou, tak optikou ji doplňující – existenciální a formuloval tak nezbytnou důležitost čtení a vydávání monografií zabývajících se podobně „nekomfortními“ tématy nejenom v edukačním procesu základních a středních škol, ale také její důležitost pro dnešní dobu, která se opět mnohde v Evropě začíná přiklánět k autoritářskému náhledu na svět, k nesolidárnímu a sebevhlíživému způsobu života, který v minulosti vedl k hrůzám holokaustu a je nutné vracet se právě např. k podobným literaturám a je nutné si připomínat, že jejich tvůrci byly mnohdy zavražděné dospívající děti.